

УДК 376.091.64-056.262

DOI 10.32626/2413-2578.2022-19.228-238

Г.П. Серпутько

ann_nika@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-9046-5319>

СУЧАСНИЙ СТАН ПІДГОТОВКИ ТА ВИДАННЯ ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ (ЯКІСНИЙ АНАЛІЗ)

Відомості про автора: Серпутько Ганна, кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри офтальмопедагогіки та офтальмопсихології факультету спеціальної та інклюзивної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна. Коло наукових інтересів: навчання осіб із порушеннями зору в закладах спеціальної та інклюзивної освіти, а також особливості отримання особами з порушеннями зору освіти різного рівня. E-mail: ann_nika@ukr.net

Contact: Hanna Serputko, Candidate of Philological Sciences, associate professor, Doctoral Student of the Department of Ophthalmopedagogy and Ophthalmopsycology Special and Inclusive Education Faculty at National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine. Academic interests: the teaching of people with visual impairments in special and inclusive education institutions, as well as the peculiarities of obtaining by persons with visual impairments education of different levels. E-mail: ann_nika@ukr.net

Відомості про наявність друкованих статей: 1. Особливості друкованих навчальних матеріалів для дітей з порушеннями зору : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Є. П. Синьова, С. В. Федоренко, К. О. Глушенко, Г. П. Серпутько; за ред. Є. П. Синьової. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. 68 с. 2. Серпутько Г.П. Адаптація та підготовка до видання підручників для дітей з глибокими порушеннями зору. *Проблеми сучасного підручника* : збірник наукових праць. Київ : Педагогічна думка, 2016. С. 443-454. 3. Рельєфно-крапкове письмо. Шрифт Л. Брайля : підручник для студентів вищих навчальних закладів / Є.П. Синьова, Л.Г. Медведок, Т.М. Гребенюк, Г.П. Серпутько; за наук. ред. Є.П. Синьової. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Кафедра, 2019. 332 с.

Серпутько Г.П. Сучасний стан підготовки та видання підручників для молодших школярів із порушеннями зору (якісний аналіз). У статті висвітлюються ключові аспекти сучасного підручникотворення в Україні через призму підготовки і видання навчальних підручників для молодших школярів із порушеннями зору (незрячих та зі зниженим зором), здійснено якісний аналіз підручників для початкової школи, за якими навчаються молодші школярі із порушеннями зору. На даному етапі дослідження якісний аналіз здійснюється через опитування педагогів (учителів початкових класів/тифлопедагогів) спеціальних шкіл для дітей із порушеннями зору з міст: Черкаси, Конотоп, Львів, Дніпро, Київ, Харків, Житомир, Слоб'янськ, Боярка, Кам'янець-Подільський тощо щодо якості підготовки та видання навчальних підручників шрифтом Брайля (для незрячих учнів) та збільшеним шрифтом (для школярів зі зниженим зором). Висвітлені в опитуванні аспекти підручникотворення дозволяють з'ясувати якісний склад у підготовці та виданні підручників для молодших школярів із порушеннями зору (незрячих та зі зниженим зором) з таких навчальних предметів: «Українська мова», «Читання», «Математика», «Інформатика», «Я досліджую світ» та ін. Зокрема висвітлюються такі аспекти: вихідні дані про підручник, його відповідність навчальним програмам, відповідність вимогам ергономіки та дизайну, вимогам до підготовки різних частин підручника (передмова, умовні позначення, вправи, завдання, зміст тощо), а також враховуються вимоги до графічних та рельєфно-графічних зображень, друкування тексту збільшеним та рельєфно-крапковим шрифтом Брайля і його розміщення на сторінці підручника та в книзі загалом. Одержані результати якісного аналізу дадуть змогу упорядкувати стандарти спеціального підручникотворення для здобувачів освіти з порушеннями зору (видання, надруковані шрифтом Брайля та збільшеним шрифтом). Ще однією складовою якісного аналізу є оціночні форми, вміщені в опитувальнику. Їх урахування сприятиме визначенню рівня адаптації навчального підручника, труднощів сприймання навчального матеріалу учнями з порушеннями зору, складності структурної побудови підручника тощо. Це дозволить з'ясувати необхідні умови удосконалення зазначених аспектів під час створення та адаптації навчальних підручників для учнів із порушеннями зору.

Ключові слова: підручник, підготовка та видання, молодші школярі, незрячі учні, учні зі зниженим зором, шрифт Брайля.

Serputko H. The Current State of Writing and Publishing Textbooks for Junior Pupils with Visual Impairments (a Qualitative Analysis). Key aspects of the current textbook creating process in terms of writing and publishing textbooks for junior pupils with visual impairments (with blindness and low vision) are presented in the article. A qualitative analysis of primary school textbooks for junior pupils with visual impairments has been done. At the current state of research the qualitative analysis is done by means of questioning teachers (primary schoolteachers/ typhlopedagogues) of special schools for children with visual impairments in different cities and towns of Ukraine, namely, Kyiv, Cherkasy, L`viv, Dnipro, Konotop, Kharkiv, Zhytomyr, Slov`yans`k, Boyarka, Kam`yanets-Podilsky, etc, concerning the quality of writing and publishing textbooks in Braille for pupils with blindness and in enlarged font for pupils with low vision. The questionnaire is compiled in such a way that its results make it possible to analyze the quality of writing and publishing textbooks for junior pupils with visual impairments on a number of subjects, i.e. The «Ukrainian Language» («Українська мова»), «Reading» («Читання»), «Mathematics» («Математика»), «Computer Studies» («Інформатика»), «Environment» («Я досліджую світ») etc. The following aspects are presented: details of publication, the correspondence of a textbook to the Syllabus, the correspondence of a textbook to requirements of ergonomics and design, the correspondence to requirements for different parts of a textbook such as an introduction, symbols, exercises, tasks, a context. Requirements to graphical images and embossment, typing of a text in Braille, its placement on a page in particular and in the book in general are also taken into consideration. The received results of the qualitative analysis will enable standardization of creating special textbooks in Braille and in an enlarged font for pupils with visual impairments. The questionnaire contains one more component of the qualitative analysis, namely, assessment forms. Their analysis permits to determine a level of adapting of a textbook, difficulties in perceiving the textbook by pupils with visual impairments, a complexity of the textbook structure. The above mentioned results will help find out necessary ways of improvement in the process of creating and adapting textbooks for pupils with visual impairments. This article is also an attempt to compare the quality of the textbooks in Braille published in 2017-2021 to the ones published in 2014-2016 aimed at qualitative changes observations.

Key words: a textbook, writing and publishing, junior pupils, pupils with blindness, pupils with low vision, Braille, a questionnaire for teachers.

Постановка проблеми. Видання підручників рельєфно-крапковим шрифтом Л. Брайля та збільшеним шрифтом для закладів загальної середньої освіти в Україні забезпечується державою за бюджетні кошти на конкурсних (тендерних) засадах [1, с. 28]. Проте, на сьогодні сфера підручникотворення для здобувачів освіти із порушеннями зору потребує формулювання конкретних вимог, унормування, розробки (упорядкування) та стандартизації вимог до підготовки, адаптації та видання підручників для осіб із порушеннями зору. А цьому процесові має передувати ґрунтовний аналіз сучасних навчальних підручників для здобувачів освіти із порушеннями зору, одному з етапів якого й присвячується ця стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У спеціальній педагогіці над дидактичними основами підручникотворення для дітей із порушеннями слуху та мовлення працювали М. Шеремет, Л. Фомічова, В. Котова, К. Луцько, Е. Данілавичюте, Ю. Рібцун тощо. Науково-методичні основи підготовки підручників для дітей з інтелектуальними порушеннями здійснювали: В. Бондар, В. Синьов, В. Турчинська, С. Миронова, Т. Сак, Л. Вавіна, Н. Кравець, В. Липа, Л. Одинченко. Теоретико-методологічні засади становлення й динаміки розвитку підручника для навчання школярів з інтелектуальними порушеннями ґрунтовно проаналізовані у дослідженні Л. Чепурної.

В українській тифлопедагогіці питаннями дидактичного наповнення, створення та адаптації підручників для дітей зі зниженим зором та незрячих учнів займалися науковці і практики: І. Моргуліс, Є. Синьова, Л. Вавіна, Н. Малюхова, С. Федоренко, С. Покутнєва, В. Ремажєвська, К. Глушенко, Т. Гребенюк, І. Гудим, К. Довгопола, О. Набоченко та ін. Гігієнічним вимогам до друкованих видань для молодших школярів із порушеннями зору присвячене методичне видання авторського колективу: Є. Синьова, С. Федоренко, К. Глушенко, Г. Серпутько [1, с. 27-28]. Проте, на сучасному етапі розвитку освіти проблеми підручникотворення для осіб із порушеннями зору потребують більш ґрунтовного аналізу.

Метою статті є здійснення якісного аналізу підручників для молодших школярів із порушеннями зору задля з'ясування сучасного стану підготовки підручників для осіб із порушеннями зору та необхідності у подальшому стандартизації основних вимог до зазначеного типу видань навчальної літератури.

Виклад основного матеріалу. Констатувальний експеримент дослідження проводився у III етапи. На першому етапі констатувального експерименту було проведено опитування учителів початкових класів спеціальних шкіл для дітей із порушеннями зору (незрячих та зі зниженим зором) щодо якості підготовки підручників, надрукованих шрифтом Брайля та збільшеним шрифтом за 2017-2021 рр.; а також зіставлення результатів проведеного опитування з аналітичними даними щодо якості видання спеціальних підручників за 2014-2016 рр.

На першому етапі констатувального експерименту в опитуванні взяли участь 28 тифлопедагогів-учителів початкових класів, які навчають школярів із порушеннями зору, з різних міст України: м. Черкас, м. Конотопа, м. Львова, м. Дніпра, м. Києва, м. Харкова м. Слов'янська, м Боярки, м. Кам'янця-Подільського, смт. Клевани, смт. Вигоди.

У ході дослідження проаналізовано 52 підручника з різних предметів: «Українська мова», «Англійська мова», «Читання», «Я досліджую світ», «Математика», «Інформатика» тощо для різних класів початкової школи.

Щодо відповідності підручників навчальним програмам, відповіді респондентів виявилися позитивними;

- повністю відповідають – 50%
- загалом відповідають – 50%.

Рис. 1. Відповідність підручників навчальним програмам.

Також усі респонденти зазначають про наявність та доступність у сучасних підручниках дидактично важливих структурних елементів, що вигідно відрізняє сучасні видання від підручників, виданих у 2014-2016 роках, у яких спостерігалася відсутність частини вправ (наприклад, Вашуленко «Українська мова»). Зазначені недоліки попередніх видань спостерігалися як у підручниках, надрукованих збільшеним шрифтом для дітей зі зниженим зором, так і шрифтом

Брайля для незрячих школярів. Подібний підхід зі змістового спрощення чи усунення дидактично важливих складових підручника є неприпустимим у навчанні школярів із порушеннями зору, зокрема на етапі адаптації та видання навчальної літератури.

Крім того, вагомим недоліком підручників видання 2014-2016 років можна вважати виконання рельєфно-графічних зображень невисокої якості у підручниках, надрукованих шрифтом Брайля. Адже спостерігалось неспівпадіння рельєфних і графічних контурів малюнка (розмиті контури), що ускладнювало сприймання зображень учнями із залишковим зором, а також зустрічалося нагромадження дрібних зображень на сторінці та деталей малюнків зокрема.

На сьогодні, у сучасних виданнях підручників ситуація із якістю рельєфної графіки помітно покращується. Проте, значна кількість педагогів, близько 60%, зазначають про повну відсутність у сучасних підручниках, зокрема надрукованих рельєфно-крапковим шрифтом Брайля, рельєфно-графічних зображень, що ускладнює сприймання учнями навчального матеріалу.

Щодо наявності та якості розміщених у сучасних підручниках рельєфно-графічних зображень, то у 60% аналізованих підручників спостерігається відсутність рельєфно-графічних зображень; у 10% випадків наявні лише графіки, які складно сприймаються молодшими незрячими школярами; у 30% аналізованих підручників зустрічаються якісні рельєфно-графічні зображення.

В аналізованих підручниках з рельєфно-графічними зображеннями переважає таке кількісне розміщення зображень: більше 10-ти рельєфно-графічних малюнків у підручнику (66%), до 5-ти та до 10 зображень у підручнику (по 17%).

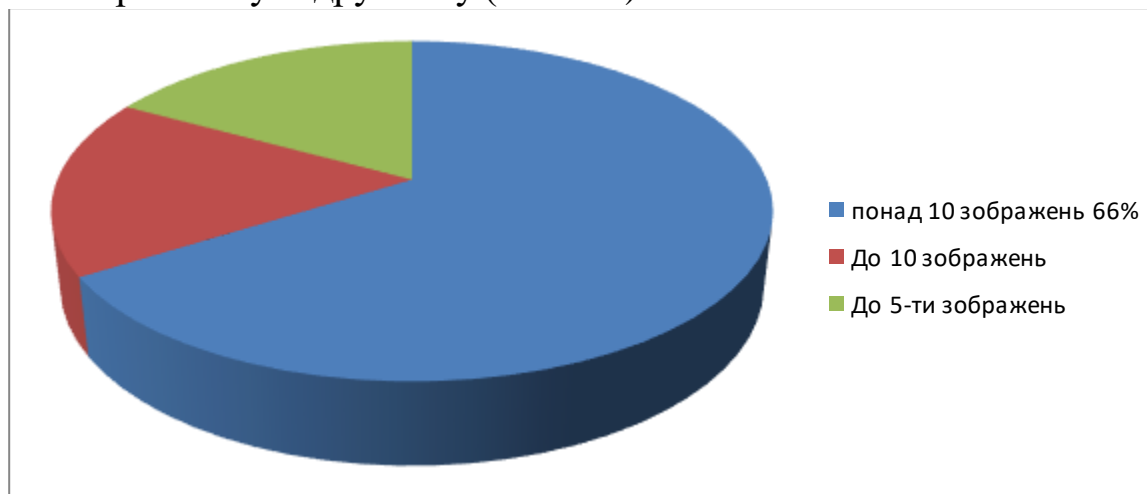

Рис. 2. Кількісний розподіл графічних та рельєфно-графічних зображень у підручниках.

Зазвичай, більше 10 малюнків спостерігається у підручниках, надрукованих збільшеним шрифтом, тоді як у підручниках, надрукованих рельєфно-крапковим шрифтом, учителі відзначають недостатню кількість зображень, особливо з деяких предметів, наприклад, «Я досліджую світ», «Читання». Збільшення кількості якісних рельєфно-графічних зображень у підручниках для незрячих школярів сприятиме, на думку педагогів, полегшенню сприймання і розуміння учнями навчального матеріалу. За відсутності якісних зображень у підручнику, учителі вимушені самотужки виготовляти доступні для сприймання незрячими дітьми дидактичні наочні посібники, що полегшує роботу учнів на уроці, проте забирає час і сили педагогів на виготовлення необхідної наочності. Як щойно було зазначено, у підручниках, надрукованих збільшеним шрифтом для школярів зі зниженим зором, переважає наявність більше 10-ти графічних зображень, проте їх якість не завжди відповідає вимогам до кольорової графіки для осіб із порушеннями зору. Щодо рівня адаптації і якості наявних у підручниках рельєфно-графічних зображень, то у 34% аналізованих підручників спостерігаються достатньо адаптовані, якісні зображення для учнів із порушеннями зору; а також у 34% випадків в аналізованих підручниках, на думку педагогів, зустрічаються зображення, адаптовані частково, і в 32% підручників наявні недостатньо адаптовані зображення, які складно сприймаються учнями із порушеннями зору.

Педагоги, зокрема, відзначають, що в більшості аналізованих підручників зображення займають 0,25 сторінки підручника (38%), що є нормативним для підручників, надрукованих збільшеним шрифтом, у 26% випадків зображення в книзі займає 0,5 сторінки, що більш притаманно підручникам, надрукованим рельєфно-крапковим шрифтом Брайля, проте трапляються й недоліки у розташуванні зображень на сторінці підручника; варіанти розміщення на сторінці одночасно кількох зображень зустрічаються у 12% аналізованих підручників, як надрукованих збільшеним шрифтом, так і шрифтом Брайля, також у 12% випадків зображення розміщені на цілій сторінці підручника, Майже не зустрічається у підручниках для початкової школи окремо згрупованих у додатках зображень, бо для молодших школярів, особливо із порушеннями зору, зображення має безпосередньо підкріплюватися текстом. У підручниках, надрукованих збільшеним шрифтом, переважають повноколірні малюнки, проте не завжди дотримано вимог контрастності, зображення основних

елементів та розміщення деталей, а також часто спостерігається нечіткість контурів, що ускладнює сприймання зображень дітьми, які мають неповноцінний зір. У таких випадках учителі нерідко вдаються до додаткового оконтурювання зображень для полегшення зорового сприймання учнів. У підручниках, надрукованих шрифтом Брайля, зустрічаються некольорові контурні зображення та повноколірні силуетні і контурні зображення, в яких контури досить часто є розмитими, важко ідентифікуються на дотик, що заважає цілісному сприйманню малюнка, а також ускладнює розуміння тексту, супроводжуваного зображенням.

Аналіз дотримання вимог до розміщення текстів і друкованих матеріалів на сторінці підручника та у книзі загалом, а також щодо якості друку текстів, засвідчує, що папір, на якому друкуються підручники для дітей з порушеннями зору, є якісним, матовим, невідблискуючим, достатньої щільності, належної контрастності; на сторінці відводиться достатньо місця для розміщення тексту і полів. У підручниках, надрукованих збільшеним шрифтом, переважають добре продруковані контрастні неприкрашені шрифти, що засвідчує високу якість друку. У підручниках для незрячих школярів спостерігаються добре продруковані, стійкі до руйнування рельєфно-крапкові знаки тексту, проте деякі учителі порушують питання про необхідність перегляду існуючих параметрів брайлівських знаків та збільшення міжрядкових відстаней для полегшення читання текстів, орієнтування учнів на сторінці та в книзі загалом. На питання про вдале розміщення тексту та інших матеріалів на сторінці більшість педагогів не дали відповіді, що може свідчити про їх недостатню обізнаність у цих питаннях.

Заповнення респондентами оціночної форми, розміщеної в опитувальнику, дозволило нам з'ясувати важливі характеристики якісного аналізу підручників. Загальний рівень адаптації та підготовки підручників, надрукованих шрифтом Брайля, педагоги оцінили таким чином: 60% підручників отримали середню оцінку 3 за п'ятибальною шкалою оцінювання, а, відповідно, 40% аналізованих підручників оцінені педагогами позитивним балом 4, що засвідчує досить високий рівень адаптації підручників. Негативних оцінок адаптації не було зафіксовано.

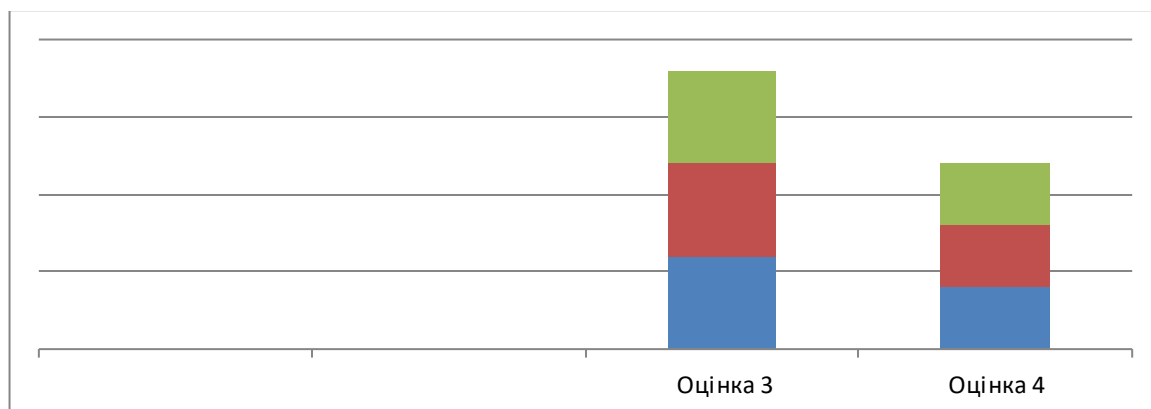

Рис. 3. Оцінювання загального рівня адаптації та підготовки підручників.

Оцінювання за п'ятибальною шкалою дизайну та ергономіки підручників, надрукованих як збільшеним шрифтом, так і шрифтом Брайля, педагоги здійснили таким чином: по 30% аналізованих підручників отримали оцінки 3 та 4 бали. Такі оцінки засвідчують середній і високий рівень, тоді як низький та найвищий рівні (оцінки 2 і 5 балів) здобули по 20% аналізованих підручників. Найнижчих оцінок у даній категорії аналізу не зафіксовано.

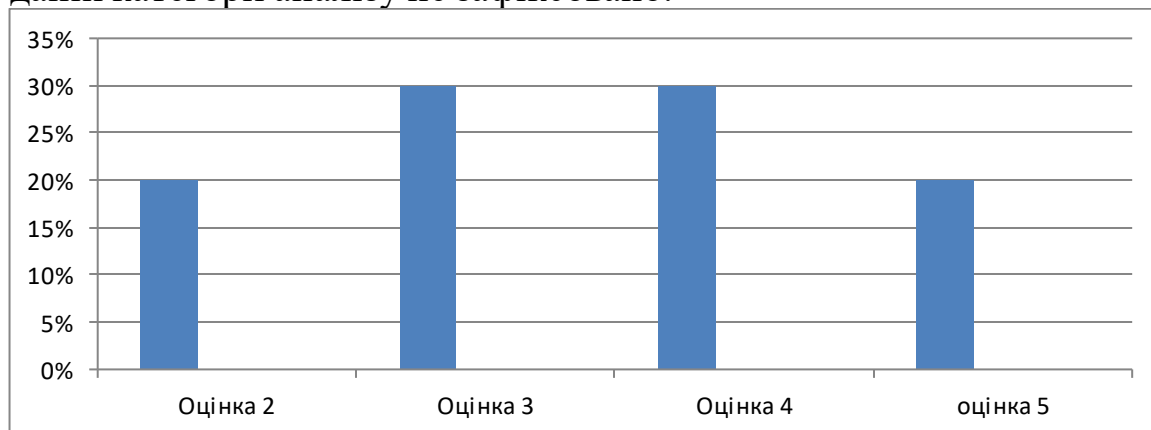

Рис. 4. Оцінювання дизайну та загальної ергономіки підручників

Оцінювання за п'ятибальною шкалою структури підручника засвідчує такі показники: 60% підручників отримало найвищу оцінку за структурними показниками, оцінку 4 (добре) мають 10% підручників і середню оцінку (3) здобули 30% підручників, низьких оцінок (1, 2) не зафіксовано в даній аналізованій категорії.

Також у ході дослідження було здійснено оцінювання за п'ятибальною шкалою рівня труднощів у роботі дітей із порушеннями зору з аналізованими підручниками. Таким чином, аналіз оцінювання рівня труднощів засвідчує, що близько 50% з аналізованих підручників майже не викликають у молодших школярів із порушеннями зору вагомих труднощів і оцінені високим балом (4), проте 30% підручників оцінені досить низьким балом 2, що засвідчує у роботі з ними значні труднощі молодших школярів із порушеннями зору, а також середній

рівень труднощів у дітей викликають близько 20% аналізованих підручників, найвищих та найнижчих оцінок у даній аналізованій категорії не зафіксовано.

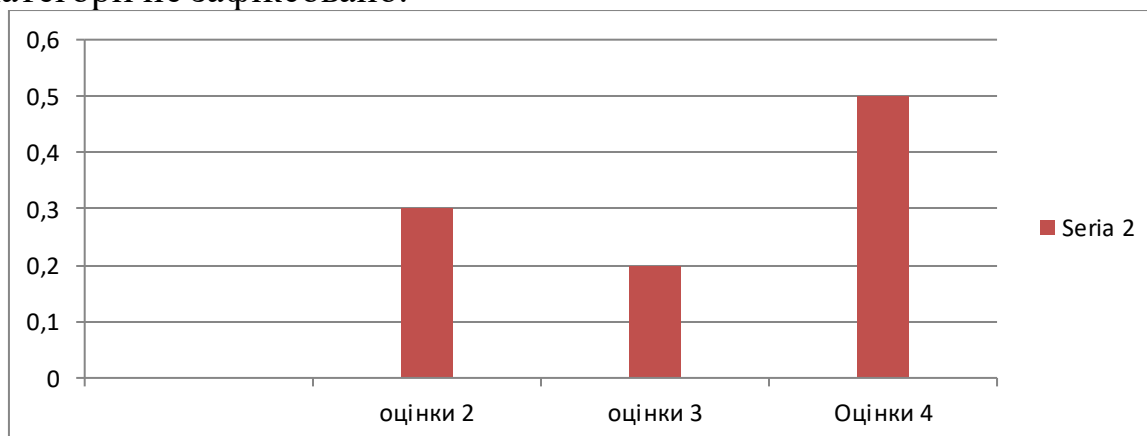

Рис 5. Оцінювання рівня труднощів у роботі з підручниками.

Загалом, за даними опитування педагогів, близько 60% підручників, виданих для молодших школярів із порушеннями зору, цілком відповідають основним вимогам і не потребують будь-якої заміни, удосконалення чи перевидання. У 20% випадків заміни чи аналогів існуючим підручникам не існує або учителі не знайомі з ними. Також 20% підручників потребують покращення адаптації чи певного удосконалення.

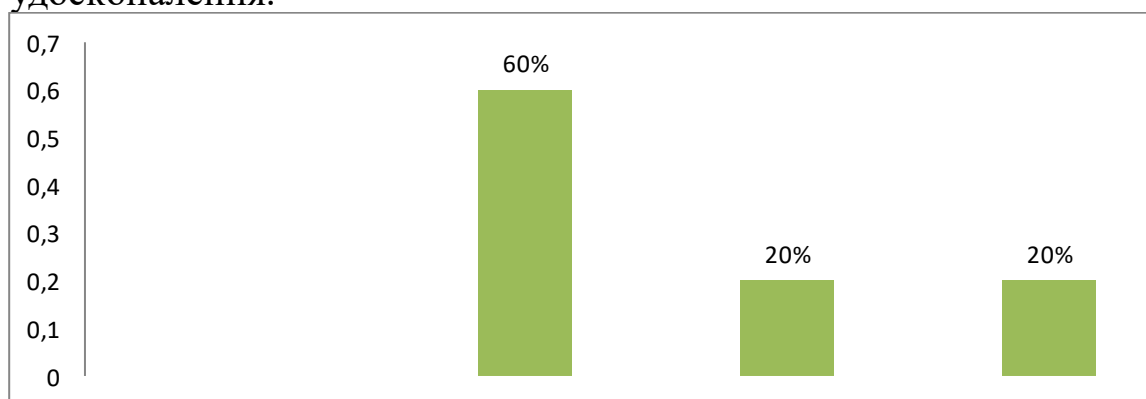

Рис. 6. Загальний аналіз стану підготовки підручників для молодших школярів із порушеннями зору.

Висновки. Загальний аналіз сучасного стану підготовки підручників для молодших школярів із порушеннями зору засвідчує позитивні результати, здебільшого переважає середній і високий рівень підготовки та адаптації підручників, надрукованим збільшеним шрифтом та шрифтом Брайля. Проте опитані педагоги зазначають про необхідність покращення адаптації підручників, зокрема висловлюють прохання збільшити кількість якісних повноколірних рельєфно-графічних зображень, зокрема у підручниках «Я досліджую світ». Деякі педагоги пропонують переглянути міжрядкові відступи у підручниках, надрукованих шрифтом Брайля, що полегшить, на їх

думку, сприймання незрячими школярами текстового матеріалу. Відсутність відповідей учителів на ряд важливих запитань щодо відповідності вимогам до друку, адаптації і видання підручників, засвідчує необізнаність частини учителів з поставленими вимогами, а також передбачає необхідність у рамках нашого дослідження подальшого унормування основних вимог та їх можливої стандартизації з урахуванням положень європейського законодавства, що стане в пригоді як педагогам, які безпосередньо працюють з учнями із порушеннями зору, так і фахівцям, які здійснюють адаптацію підручників, та зокрема видавцям навчальної літератури для осіб із порушеннями зору.

Бібліографія

1. Дефектологічний словник. Навчальний посібник /за наук. ред. Бондаря, В.І., Синьова, В.М. (2011); **2. Особливості** друкованих навчальних матеріалів для дітей з порушеннями зору. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів/ Є.П. Синьова, С.В. Федоренко, К.О. Глушенко, Г.П. Серпутько; за ред. Є.П. Синьової. (2015).; **3. Серпутько, Г.П.,** Федоренко, С.В., Федоренко, М.І. (2021). Проблеми підручникотворення для здобувачів освіти з порушеннями зору в Україні: International scientific conference «Innovative Project and programs on psychology pedagogy and education», Riga, December, 10-11. С.27-30; **4. Чепурна, Л.Г.** (2017). Становлення та розвиток навчальної книги для розумово відсталих дітей в Україні (1917-2000 рр.). Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.03. Київ

References

1. Defektologichny`j slovny`k : navchal`ny`j posibny`k /za nauk. red. Bondarya, V.I., Sy`n`ova, V.M. (2011). [in Ukrainian]; **2. Osobly`vosti** drukovany`x navchal`ny`x materialiv dlya ditej z porushennyamy` zoru. Navchal`ny`j posibny`k dlya studentiv vy`shhy`x navchal`ny`x zakladiv / Ye.P. Sy`n`ova, S.V. Fedorenko, K.O. Glushenko, H.P. Serput`ko; za red. Ye.P. Sy`n`ovoyi. (2015). [in Ukrainian]; **3. Serput`ko, H.P.,** Fedorenko, S.V., Fedorenko, M.I. (2021). Problemy`pidruchny`kotvorennya dlya zdobuvachiv osvity` z porushennyamy` zoru v Ukrayini: International scientific conference «Innovative Project and programs on psychology pedagogy and education», Riga, December, 10-11 2021. 27-30.[in Latvia]; **4. Chepurna, L.G. (2017).** Stanovlennya ta rozvy`tok navchal`noyi kny`gy` dlya rozumovo vidstaly`x ditej v Ukrayini (1917-2000 rr.). Avtoref. dy`s... kand. ped. nauk:13.00.03. Ky`yiv.[in Ukrainian].

Стаття отримана 12.04.2022 р.